

บทที่ 1 หลักทั่วไป

พยานหลักฐานคืออะไร คำว่า “พยานหลักฐาน” หมายถึงสิ่งใดๆ ที่แสดงข้อเท็จจริงให้ปรากฏแก่ศาลได้¹ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า พยานหลักฐาน คือ สิ่งที่สามารถพิสูจน์ข้อเท็จจริงที่มีการกล่าวอ้าง ในการดำเนินคดีไม่ว่าจะเป็นคดีแพ่งหรือคดีอาญา ส่วนมากแล้วจะมีคู่ความสองฝ่าย คือ โจทก์และจำเลย ทั้งโจทก์และจำเลยต่างก็จะกล่าวอ้างข้อเท็จจริงต่างๆ มาในคำฟ้องและคำให้การเพื่อสนับสนุนข้อกล่าวหาและข้อกล่าวแก้ของตน ข้อเท็จจริงต่างๆ เหล่านี้ย่อมจะตรงกันบ้างและขัดแย้งกันบ้าง ถ้ากระบวนการพิจารณาตัดสินเพียงเท่านั้น ศาลย่อมไม่สามารถจะชี้ขาดได้ว่าฝ่ายใดถูกฝ่ายใดผิด เพราะศาลไม่มีทางจะทราบได้ว่าฝ่ายใดพูดจริงฝ่ายใดพูดเท็จ² ฉะนั้นคู่ความแต่ละฝ่ายจึงมีความจำเป็นที่จะต้องหาทางพิสูจน์ข้อกล่าวอ้างของตนให้ศาลเชื่อ ซึ่งได้แก่การนำพยานหลักฐานมาแสดงยืนยันข้อเท็จจริงที่กล่าวอ้างนั่นเอง

ระบบกฎหมายลักษณะพยาน

ระบบกฎหมายลักษณะพยาน หรือระบบการค้นคว้าข้อเท็จจริงในทางคดีนั้น อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ระบบ คือ ระบบไต่สวน (Inquisitorial System) และ ระบบกล่าวหา (Accusatorial System)

1. ระบบไต่สวน มีที่มาจากอิทธิพลวิธีการชำระความของผู้มีอำนาจในศาสนาโรมันคาทอลิก ในวงการศาสนาคริสต์นั้น เมื่อผู้มีอำนาจปกครองดูแลได้ทราบว่ามีกรกระทำ ความผิด หรือการกระทำอันมิชอบเกิดขึ้นในสังคมของตน ผู้มีอำนาจปกครองจะต้องไต่สวนค้นหาข้อเท็จจริงให้ได้ โดยไม่ต้องคำนึงว่าจะมีผู้เสียหายหรือบุคคลอื่นมากกล่าวหาหรือ

¹ ศ. โสภณ รัตนากา คำอธิบายกฎหมายลักษณะพยาน พิมพ์ครั้งที่ 2 (สำนักพิมพ์นิติบรรณการ 2537) หน้า 38

² เข็มชัย ชุตินวงศ์ คำอธิบายกฎหมายลักษณะพยาน พิมพ์ครั้งที่ 5 (สำนักพิมพ์นิติบรรณการ 2538) หน้า 1

ไม่ และการหาตัวผู้กระทำผิดก็ไม่ใครมีหลักเกณฑ์ในการไต่สวนหรือวิธีพิจารณาเคร่งครัด เพราะมุ่งแต่จะเอาผลที่จะได้รู้ถึงข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นมากกว่า จึงอาจมีการใช้วิธีทรมานจำเลย ด้วยประการต่างๆ เพื่อให้จำเลยยอมรับสารภาพและเล่าข้อเท็จจริงทั้งหมดให้ผู้ชำระความ ฟัง การพิจารณาอาจกระทำลับหลังจำเลย คือ การสืบพยานอาจทำโดยจำเลยไม่มีโอกาสรู้ เห็นก็ได้ เพราะถือว่าผู้ชำระความ สามารถให้ความยุติธรรมและคุ้มครองสิทธิให้จำเลยอยู่ แล้ว ระบบนี้มีอิทธิพลอยู่ในภาคพื้นยุโรปซึ่งเดิมเคยตกอยู่ใต้อิทธิพลของสันตปาปาแห่งกรุง โรม และต่อมาก็มีบทบาทสำคัญในประเทศต่างๆ ในภาคพื้นยุโรปที่ใช้ระบบประมวล กฎหมาย เช่น ฝรั่งเศส เยอรมัน ฯลฯ ต่อมาเมื่อระบบการทรมานจำเลยหมดไป และนัก กฎหมายเริ่มค้นหาข้อเท็จจริงโดยทางพยานหลักฐาน ระบบนี้ก็คลี่คลายไปในทางค้นหา ความจริงจากพยานหลักฐานต่างๆ ทั้งที่คู่ความนำมาเสนอต่อศาล หรือศาลเห็นสมควรเรียก มาสืบเองและไม่มียกกฎหมายวางระเบียบการสืบพยานหรือไม่มียกพยานโดยเคร่งครัด ว่าพยานประเภทนี้รับฟังได้ พยานประเภทนั้นรับฟังไม่ได้ ดังนั้น ศาลมักจะรับพยานหลักฐานทุกชั้นเข้าสู่สำนวนความ และจะไปพิจารณาละเอียดตอนซึ่งนำนักพยานหลักฐานว่า พยานชั้นใดควรมีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด

ระบบไต่สวน มีลักษณะสำคัญพอสรุปได้ดังนี้³

(1) ศาลเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพิจารณาคดี มีอำนาจที่จะสืบพยานเพิ่มเติม หรือคัดสืบพยาน ทั้งนี้เพื่อค้นหาให้ได้ข้อเท็จจริงใกล้เคียงความจริงมากที่สุด การกำหนด ระเบียบวิธี (Technicality) เกี่ยวกับการสืบพยานมีน้อย ศาลมีอำนาจใช้ดุลพินิจได้กว้าง ขวางและยืดหยุ่นได้มาก

(2) การพิจารณาคดีโดยเฉพาะในคดีอาญา จะมีลักษณะเป็นการดำเนินการระหว่าง ศาลกับจำเลย โจทก์จะไม่ใคร่มีบทบาทสำคัญนัก เป็นเพียงผู้ช่วยเหลือศาลในการค้นคว้าหา พยานหลักฐาน ส่วนระดับของความช่วยเหลือที่โจทก์กับศาลจะร่วมมือกันมากน้อยเพียงใด

³ เชมชัย ชุตินวงศ์, เรื่องเดิม หน้า 2-3

ขึ้นอยู่กับระบบของแต่ละประเทศ เช่น ในประเทศฝรั่งเศส พนักงานอัยการอาจยื่นนั่งซักถามพยานบนบัลลังก์เคียงคู่ผู้พิพากษาได้

(3) ในระบบไต่สวน มักจะไม่มีกฎเกณฑ์การสืบพยานที่เคร่งครัดมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะไม่มีบทตัดพยาน (Exclusionary rule) ที่เด็ดขาด แต่จะเปิดโอกาสให้มีการเสนอพยานหลักฐานทุกชนิดมาสู่ศาลได้ และศาลก็มีอำนาจใช้ดุลพินิจได้อย่างกว้างขวาง

2. ระบบกล่าวหา เป็นระบบที่ใช้กันอยู่ในประเทศที่ระบบกฎหมายเป็น Common law เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ระบบนี้สืบเนื่องมาจากการที่บุคคลคนหนึ่งนำเรื่องราวมาฟ้องร้องว่ากล่าวบุคคลอีกคนหนึ่งต่อผู้มีอำนาจ เพื่อให้ผู้มีอำนาจชำระคดีแก่ตน เช่น ในประเทศอังกฤษเมื่อ 800-900 ปีที่ผ่านมา มีวิธีการแสวงหาความจริงโดยใช้วิธีพิจารณาที่อาศัยเพลิง อาศัยน้ำ หรืออาศัยการต่อสู้ด้วยอาวุธ วิธีพิจารณาทั้งสามนี้เกิดขึ้นเพราะชาวอังกฤษในสมัยนั้นเชื่อถือ และมีความศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้า และเชื่อมั่นว่า ผู้บริสุทธิ์หรือผู้สุจริตเท่านั้นที่พระผู้เป็นเจ้าจะคุ้มครอง หากผู้ใดไม่บริสุทธิ์แล้ว พระเจ้าย่อมจะลงโทษผู้นั้นให้มียันเป็นไปต่างๆ

ดังนั้น การพิจารณาชี้ขาดว่าฝ่ายใดผิดหรือถูกจึงมิได้อยู่ที่การนำพยานมาพิสูจน์ความจริง แต่สำคัญอยู่ที่ว่าฝ่ายใดจะเป็นผู้ปฏิบัติตามกติกาสังผู้พิพากษาวางไว้ได้ครบถ้วนกว่ากัน

สาระสำคัญของการพิจารณาในระบบนี้คือ ผู้ชำระความต้องวางตัวเป็นกลางจริงๆ เพื่อควบคุมให้คู่ความทั้งสองฝ่ายปฏิบัติตามกติกาอย่างเคร่งครัด ดังนั้น เมื่อต่อมาวิธีพิจารณาได้วิวัฒนาการจากการอาศัยเพลิง น้ำ หรือการต่อสู้ มาเป็นการพิสูจน์ข้อเท็จจริงโดยพยานหลักฐาน และกติกาดำน้ำ ลุยไฟ หรือต่อสู้กัน กลายมาเป็นกฎเกณฑ์การนำพยานเข้าสืบร่องรอยเดิม อันเป็นเอกลักษณ์ของระบบนี้ก็คงปรากฏอยู่ คือ ผู้พิพากษาต้องวางตัวเป็นกลางเคร่งครัด จะเอนเอียงเข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ได้ และอำนาจของศาลในการสืบพยานเพิ่มเติมหรือตัดพยานก็มีจำกัดหรือแทบไม่มีเลย ต้องปล่อยให้คู่ความดำเนินคดีหาพยานหลักฐานเต็มที่ และหลักเกณฑ์ในการที่จะนำพยานอย่างไรมาพิสูจน์ได้หรือไม่

ได้เป็นไปโดยเคร่งครัด มีบทตัดพยานที่เด็ดขาด เพื่อมิให้พยานที่ต้องห้ามเข้าสู่สำนวนความ เท่ากับเป็นการไม่สืบพยานนั้นเลย ทั้งนี้เพื่อมิให้ทั้งสองฝ่ายได้เปรียบเสียเปรียบแก่กัน ดังนั้นระบบกล่าวหาจึงเป็นระบบที่วิธีการชำระความเป็นไปในทางที่มีโจทก์มีจำเลย ผู้ชำระตั้งตนเป็นกลางคอยดูแลให้ทั้งสองฝ่ายได้ดำเนินคดีของตนไปตามกฎเกณฑ์ที่ได้วางขึ้นไว้โดยเคร่งครัด

ลักษณะที่สำคัญของระบบกล่าวหา⁴

(1) ศาลมีบทบาทจำกัดเป็นเพียงผู้ตัดสินคดีเท่านั้น ไม่มีอำนาจในการสืบพยานเพิ่มเติม หรือช่วยคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแสวงหาพยานหลักฐาน การดำเนินการพิจารณามีกฎเกณฑ์ละเอียดปลีกย่อยมาก ศาลใช้ดุลพินิจได้น้อย การยกฟ้องโดย technicality มีมาก

(2) คู่ความสองฝ่ายมีบทบาทสำคัญเป็นคู่ต่อสู้ซึ่งกันและกันและกันเห็นได้ชัด ในคดีอาญาศาลจะไม่ช่วยโจทก์แสวงหาพยานหลักฐาน ดังนั้น บางครั้งศาลอาจยกฟ้องทั้งๆ ที่ปรากฏว่าจำเลยกระทำผิดก็ได้

(3) ในระบบกล่าวหา มีกฎเกณฑ์การสืบพยานที่เคร่งครัดมาก ศาลมีโอกาสใช้ดุลพินิจได้น้อย มีบทตัดพยานเด็ดขาด ไม่ยอมให้ศาลรับพยานนั้นเข้าสู่สำนวนความเลย นอกจากนี้ การใช้คำถามในการซักถาม ถามค้าน ก็ต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์โดยเคร่งครัด

ระบบทั้งสองที่กล่าวมานั้นเป็นวิธีการของศาลในอดีต แต่เมื่อเวลาล่วงเลยมานานเข้า แต่ละระบบก็มีการพัฒนาวิธีการค้นหาข้อเท็จจริงของตนมาเป็นลำดับ และมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงจุดบกพร่องของแต่ละระบบมาโดยตลอด จนถึงปัจจุบันจะเห็นได้ว่าระบบทั้งสองต่างก็คลี่คลายเข้าหากัน ทำให้หลักกฎหมายของประเทศต่างๆ ไม่ว่าจะเคยเป็นระบบกล่าวหา หรือระบบไต่สวนมีความใกล้เคียงกันมาก ประเทศต่างๆ มีแนวโน้มที่จะนำข้อดีของทั้งสองระบบมารวมกันสร้างเป็นกฎเกณฑ์ในทางลักษณะพยานขึ้นใหม่ เรียกว่า ระบบ

⁴ เข็มชัย ชุตินวงศ์ เรื่องเดิม หน้า 4

ผสม (Mixed System) ประเทศฝรั่งเศสภายหลังการปฏิวัติใหญ่เป็นประเทศแรกที่น่าข้อดีของทั้งสองระบบมาสร้างเป็นระบบผสมขึ้น และประเทศอื่นๆ ในยุโรปก็ได้เดินรอยตาม

กฎหมายวิธีพิจารณาในประเศไทยนั้นวางรูปแบบไว้อย่างระบบกล่าวหาแต่ขณะเดียวกันก็ให้อำนาจศาลกว้างขวางในอันที่จะดำเนินกระบวนการพิจารณาให้ความยุติธรรมแก่คู่ความทั้งสองฝ่าย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับกฎหมายลักษณะพยาน เช่น

(1) อำนาจของศาลที่จะสั่งสืบพยานเพราะเห็นว่าพยานหลักฐานพุ่มเพี้ยงเกินสมควรหรือประวิงให้ชักช้าหรือไม่เกี่ยวกับประเด็น ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 86 วรรคสอง การงดสืบพยานนั้นเป็นอำนาจที่ใช้ดุลพินิจสั่งได้ตามวรรคแรกกรณีแห่งเรื่องเพื่อให้คดีดำเนินไปได้รวดเร็วและยุติธรรม (คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1141-1157/2509)

(2) อำนาจของศาลในการอนุญาตให้คู่ความระบุพยานเพิ่มเติมภายหลังสืบพยานเสร็จแล้ว หรืออำนาจศาลที่จะเรียกพยานมาสืบเพิ่มเติมเอง ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 86 วรรคท้าย และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 228

สรุป กฎหมายลักษณะพยานมีลักษณะผสมกันระหว่างกฎหมายสารະบัญญัติกับกฎหมายวิธีสบัญญัติ แต่โดยหลักแล้วอยู่ในหลักของกฎหมายวิธีสบัญญัติ

กฎหมายลักษณะพยานที่สำคัญๆ และใช้อยู่ในปัจจุบันได้แก่

1. **ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง** เริ่มตั้งแต่มาตรา 84-130 แบ่งออกเป็น 4 หมวด ได้แก่

หมวด 1 หลักทั่วไป ตั้งแต่มาตรา 84 ถึงมาตรา 105 เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องในกรณีที่นำสืบ การอ้างพยาน สิทธิของพยาน การสืบพยานบุคคลแก้ไขเอกสาร การอ้างผู้เชี่ยวชาญ การขอสืบพยานไว้ก่อน

หมวด 2 ว่าด้วยการมาศาลของพยาน และการซักถามพยาน บัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา

106 ถึงมาตรา 121 เนื้อหาในหมวดสองก็มีในเรื่องการออกหมายเรียกพยาน การเดินเพชฌัญญ์ การสาบานตน การเบิกความ การถามค้านและตามดิ่ง

หมวด 3 ว่าด้วยการนำพยานเอกสารมาสืบ กฎหมายบัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา 122 ถึงมาตรา 127 หมวด 3 เป็นเรื่องพยานเอกสาร กล่าวถึงเรื่องการนำเอกสารมาสืบ การอ้างเอกสาร การใช้สำเนาเอกสารแทนต้นฉบับ และเรื่องเอกสารมหาชน

หมวด 4 ว่าด้วยการตรวจและการแต่งตั้งผู้เชี่ยวชาญ บัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา 128 ถึงมาตรา 130 เนื้อหาในหมวดนี้เป็นเรื่องศาลตรวจพยาน การตั้งผู้เชี่ยวชาญ และความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ

2. ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา บัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา 226 ถึงมาตรา 244 แบ่งออกเป็น 5 หมวด

หมวดที่ 1 เป็นหลักทั่วไป กฎหมายบัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา 226 ถึงมาตรา 231 เป็นเรื่องเกี่ยวกับการสืบพยานบุคคล พยานเอกสาร พยานวัตถุ วิธีสืบพยาน การเพชฌัญญ์ และการรับฟังพยาน

หมวดที่ 2 ว่าด้วยพยานบุคคล บัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา 232 ถึงมาตรา 237 เกี่ยวข้องกับการอ้างพยานบุคคล การถามพยาน

หมวดที่ 3 ว่าด้วยพยานเอกสารกฎหมายบัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา 238 ถึงมาตรา 240 เป็นบทบัญญัติที่กล่าวถึงในเรื่องการอ้างพยานเอกสาร

หมวดที่ 4 ว่าด้วยพยานวัตถุ กฎหมายบัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา 241 ถึงมาตรา 242 อันนี้กล่าวถึงในเรื่องของพยานวัตถุและการตรวจพยานวัตถุ

หมวดที่ 5 ว่าด้วยเรื่องผู้ชำนาญการพิเศษบัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา 243 ถึงมาตรา 244 อันนี้เป็นเรื่องของการอ้างผู้ชำนาญการพิเศษเป็นพยาน

3. ประมวลกฎหมายและพระราชบัญญัติอื่นๆ เช่น ข้อสันนิษฐานต่างๆ ของกฎหมายทั้งทางแพ่งและทางอาญา ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และประมวล

กฎหมายอาญา เช่น

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 327 วรรคหนึ่ง หากเจ้าหน้าที่ออกใบเสร็จให้เพื่อชำระหนี้โดยมิได้อัดเงิน ท่านให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่า เจ้าหน้าที่ได้รับชำระหนี้เมื่อระยะก่อนนั้นแล้ว

วรรคสอง ถ้าเจ้าหน้าที่ออกใบเสร็จให้เพื่อชำระหนี้ต้นเงิน ท่านให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าเจ้าหน้าที่ได้รับชำระดอกเบี้ยแล้ว

วรรคสาม ถ้าเอกสารอันเป็นหลักฐานแห่งหนี้ได้เวนคืนแล้วไซ้ ท่านให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าหนี้เป็นอันระงับสิ้นไปแล้ว

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 658 ถ้าโดยพฤติการณ์ฟังคาดหมายได้ว่า เจ้ารับฝากทรัพย์ก็เพื่อจะได้รับบำเหน็จค่าฝากทรัพย์ ท่านให้ถือว่าเป็นอันได้ตกลงกันแล้วโดยปริยายว่ามีบำเหน็จเช่นนั้น

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1357 ท่านให้สันนิษฐานว่าผู้เป็นเจ้าของรวมกันมีส่วนเท่ากัน

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1369 บุคคลใดยึดถือทรัพย์สินไว้ท่านให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าบุคคลนั้นยึดถือเพื่อตน

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1373 ถ้าทรัพย์สินเป็นอสังหาริมทรัพย์ที่ได้จัดไว้ในทะเบียนที่ดิน ท่านให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าบุคคลผู้มีชื่อในทะเบียนเป็นผู้มีสิทธิครอบครอง

ประมวลรัษฎากร มาตรา 118 ห้ามมิให้อำนาจตุลาการที่ยังมิได้ปิดอากรแสตมป์เป็นพยานหลักฐานในคดีแพ่ง

4. แนวคำพิพากษาของศาลฎีกา และหลักกฎหมายของต่างประเทศในเรื่องพยานหลักฐาน โดยเฉพาะกฎหมายของประเทศอังกฤษ ศาลฎีกานำมาแก้ปัญหามีได้บัญญัติไว้โดยชัดแจ้งในคัมภีร์กฎหมายของไทย เช่น ข้อที่ศาลไทยยกเว้นยอมรับฟังพยานบอกเล่า เป็นต้น

ประเภทของพยานหลักฐาน⁵

พยานหลักฐานอาจจัดแบ่งออกเป็นประเภทได้หลายลักษณะ ตามแต่วัตถุประสงค์ของผู้แบ่งและกฎเกณฑ์ที่ใช้แบ่ง การแบ่งประเภทของพยานหลักฐานที่สำคัญมีดังนี้

1. พยานบุคคล พยานเอกสาร พยานวัตถุ และพยานผู้เชี่ยวชาญ

พยานบุคคล หมายถึง บุคคลที่มาเบิกความต่อศาลด้วยวาจา พยานบุคคลเป็นพยานที่จำเป็นแก่คดีทุกประเภท แม้มีพยานเอกสารและพยานวัตถุเพียงพอแก่การพิสูจน์ข้อเท็จจริงแล้วก็ต้องมีพยานบุคคลเบิกความประกอบหรือรับรองความแท้จริงของเอกสารด้วย

พยานเอกสาร คือ ข้อความใดๆ ในเอกสารที่มีการอ้างเป็นพยาน

พยานวัตถุ คือ วัตถุสิ่งของที่คู่ความอ้างเป็นพยาน การอ้างสถานที่ให้ศาลตรวจก็อยู่ในความหมายของพยานวัตถุด้วย

พยานผู้เชี่ยวชาญ คือ พยานบุคคลซึ่งเป็นผู้มีความรู้เชี่ยวชาญในศาสตร์สาขาใดสาขาหนึ่ง และมาเบิกความโดยการให้ความเห็นต่อศาลหรือทำบันทึกรายงานความเห็นไว้

การแบ่งพยานหลักฐานตามวิธีนี้เป็นการแบ่งตามประเภทของพยานหลักฐานที่ใช้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

2. พยานชั้นหนึ่งและพยานชั้นสอง

พยานชั้นหนึ่ง หมายถึง พยานหลักฐานชั้นที่ดีที่สุดในบรรดาหลักฐานทั้งหลายที่มุ่งพิสูจน์ข้อเท็จจริงที่พิพาทได้แย้งกัน

พยานชั้นสอง หมายถึง พยานหลักฐานในลำดับรองลงมา

การแบ่งประเภทของพยานหลักฐานวิธีนี้เป็นการเปรียบเทียบระหว่างพยานหลักฐานหลายชั้นที่มุ่งพิสูจน์ข้อเท็จจริงเดียวกัน ซึ่งมีหลักว่า คู่กรณีจะต้องนำพยานที่ดีที่สุดมาพิสูจน์ โดยหลักนี้ทำให้ศาลไม่ยอมรับฟังพยานบอกเล่าถ้ายังมีประจักษ์พยาน ไม่ยอมรับฟังสำเนาของเอกสารถ้ายังมีต้นฉบับ และไม่รับฟังการสืบลายมือในเอกสาร โดยผู้เชี่ยวชาญถ้าตัวผู้เขียนยังมีอยู่ แต่ต่อมากความเห็นของนักกฎหมายก็เปลี่ยนไป จนปัจจุบันกลายเป็นหลักว่า

⁵ เข็มชัย ชุตินวงศ์ เรื่องเดิม หน้า 8-11

พยานชั้นที่สองให้รับฟังได้ แต่การที่ไม่นำพยานที่ดีที่สุดมาสืบนั้นเป็นเพียงแต่กระทบกระเทือนต่อน้ำหนักแห่งพยานหลักฐานนั้นเท่านั้น

3. พยานโดยตรงกับพยานประพฤติเหตุแวดล้อมกรณี

พยานโดยตรง (Direct Evidence) หมายถึง พยานหลักฐานที่มุ่งพิสูจน์ข้อเท็จจริงซึ่งเป็นประเด็นพิพาทในคดีโดยตรง ดังนั้น ถ้าศาลเชื่อพยานโดยตรง ศาลก็สามารถสรุปได้ว่าข้อเท็จจริงที่พิพาทกันเป็นดังที่พยานพิสูจน์โดยไม่ต้องค้นคว้าหาเหตุผลสันนิษฐานอะไรอีก เช่น ประเด็นพิพาทในคดีมีว่า ก. ใช้มีดแทง ข. หรือไม่ พยานที่เห็น ก. กำลังใช้มีดแทง ข. เป็นพยานโดยตรง ถ้าศาลเชื่อว่าพยานคนนี้เป็นผู้จริง ศาลก็สรุปได้เลยว่า ก. แทะ ข.

พยานประพฤติเหตุแวดล้อม (Circumstantial Evidence) หรือพยานแวดล้อมนั้น หมายถึง พยานหลักฐานที่มุ่งพิสูจน์ข้อเท็จจริง ซึ่งมีได้เป็นประเด็นพิพาทในคดีโดยตรง หากแต่พิสูจน์ข้อเท็จจริงอื่นที่บ่งชี้ว่า ข้อเท็จจริงอันเป็นประเด็นพิพาทน่าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น เช่น คดีมีประเด็นพิพาทว่า ก. แทะ ข. หรือไม่ ค. เป็นพยานที่เบิกความว่าเวลาเกิดเหตุเห็น ก. วิ่งผ่านไป มือถือมีดซึ่งมีโลหิตสดๆ และได้ยินเสียงร้องของ ข. ดังนี้ แม้ศาลจะเชื่อว่า ค. ผู้จริง ก็ยังไม่อาจสรุปได้ทันทีว่า ก. แทะ ข. เพราะอาจมีความเป็นไปได้แม้จะเป็นส่วนน้อยว่า ก. ถือมีดวิ่งมาในขณะนั้น โดย ก. ไม่ได้แทง ข. ค. เป็นเพียงพยานที่บ่งชี้ว่า ก. น่าจะเป็นคนแทง ข. เท่านั้น ศาลจะต้องพิจารณาพยานปากนี้ร่วมกับพยานอื่นๆ ว่าเพียงพอหรือไม่ ที่จะสรุปว่า ก. แทะ ข.

การแบ่งประเภทของพยานหลักฐานวิธีนี้ พิจารณาจากความใกล้ชิดของข้อเท็จจริงที่พยานมุ่งพิสูจน์กับประเด็นพิพาทในคดี กล่าวคือ ถ้าข้อเท็จจริงใกล้ชิดจนเป็นอันเดียวกับประเด็นพิพาท พยานที่มุ่งสืบข้อเท็จจริงนั้นก็จะเป็นพยานโดยตรง แต่ถ้าข้อเท็จจริงมิได้เป็นอันเดียวกับประเด็นพิพาท พยานที่มุ่งพิสูจน์ข้อเท็จจริงนั้นก็จะเป็นพยานแวดล้อม

4. ประจักษ์พยานและพยานบอกเล่า

ประจักษ์พยาน (Eyewitness) หมายถึง พยานบุคคลที่ได้สัมผัส ข้อเท็จจริงที่จะเบิกความมาด้วยตนเอง เช่น แดงเบิกความว่าเห็น ก. แทะ ข. ดังนี้ แดงเป็นประจักษ์พยาน ส่วนพยานบอกเล่า (Hearsay) หมายถึง พยานบุคคลที่ได้สัมผัสข้อเท็จจริงที่เบิกความมา

ด้วยตนเอง แต่รับทราบมาจากการบอกเล่าของบุคคลอื่น หรือจากบันทึกที่บุคคลอื่นทำไว้เช่น คำเบิกความว่า แดงเล่าให้ฟังว่า เห็น ก. แดง ข. ดังนี้ คำเป็นพยานบอกเล่า

การแบ่งประเภทของพยานหลักฐานตามวิธีนี้ พิจารณาจากความใกล้ชิดระหว่าง พยานหลักฐานกับข้อเท็จจริงที่พยานมุ่งพิสูจน์ ถ้าพยานได้สัมผัสข้อเท็จจริงมาด้วยตนเองก็เป็นประจักษ์พยาน แต่ถ้าพยานมิได้สัมผัสข้อเท็จจริงเอง แต่ทราบมาจากบุคคลอื่น ก็เป็นพยานบอกเล่า

5. พยานในคดีแพ่งและพยานในคดีอาญา

การแบ่งแบบนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจะชี้ถึงข้อแตกต่างของหลักเกณฑ์เกี่ยวกับพยานหลักฐานในคดีแพ่งและคดีอาญา ซึ่งข้อแตกต่างที่พอมองเห็นได้ชัดมีดังนี้

(1) การอ้างจำเลยเป็นพยานโจทก์ ในคดีแพ่ง โจทก์อ้างจำเลยเป็นพยานโจทก์ได้ ถ้าจำเลยเป็นผู้รู้เห็นข้อเท็จจริงที่โจทก์นำสืบ แต่ในคดีอาญา โจทก์อ้างจำเลยเป็นพยานไม่ได้ ต้องห้ามตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 232 ซึ่งมีรากฐานมาจากหลักที่ว่า บุคคลมีสิทธิที่จะไม่ให้การปรับปร่าตนเองโดยไม่สมัครใจ

(2) การอ้างเอกสารเป็นพยาน ในคดีแพ่ง คู่ความที่อ้างเอกสารเป็นพยานจะต้องส่งสำเนาให้แก่อีกฝ่ายหนึ่งก่อนวันสืบพยานไม่น้อยกว่า 7 วัน ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 90 แต่ในคดีอาญา ถ้ามีการอ้างเอกสารเป็นพยานหลักฐาน ก็เพียงแต่ให้ฝ่ายที่อ้างอ่านหรือส่งให้อีกฝ่ายตรวจดู โดยไม่ต้องส่งสำเนา เว้นแต่คู่ความอีกฝ่ายจะต้องการสำเนา ซึ่งศาลมีอำนาจให้ฝ่ายที่อ้างทำสำเนาให้อีกฝ่ายหนึ่งได้ตามที่ศาลเห็นสมควร ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 240

(3) พยานหลักฐานเกี่ยวกับความประพฤติของคู่ความ ในคดีแพ่ง รับฟังไม่ได้ เว้นแต่จะเกี่ยวข้องกับประเด็นแห่งคดีโดยตรง ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นพยานที่ไม่เกี่ยวกับประเด็น และไม่เกี่ยวกับข้อเท็จจริงในคดี เช่น แดงฟ้องเรียกเงินกู้จากดำ 1,000 บาท ซึ่งดำเคยทำเช่นนี้มาหลายรายแล้ว และถูกฟ้องต้องใช้นี้เขาไปทุกราย ดังนี้ แดงจะอ้างเจ้าหน้าที่เคยถูกดำฉ้อโกงชำระหนี้มาสืบเพื่อแสดงว่า คราวนี้ดำคงผิดสัญญาอีกไม่ได้ เพราะประเด็นในคดีนี้มีเพียงว่าดำกู้เงินแดง แล้วผิดนัดจริงหรือไม่ การที่ดำจะเคยผิดนัดคนอื่นมาแล้วก็ครั้ง

ไม่ใช่ประเด็นแห่งคดี

ส่วนในคดีอาญานั้น โดยทั่วไปก็ถือหลักเหมือนคดีแพ่ง แต่มีข้อยกเว้นให้จำเลยสืบพยานถึงความประพฤติดีของคนได้ ทั้งนี้เพราะประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 56 ให้ศาลมีดุลพินิจที่จะรอกการลงโทษ หรือรอกการกำหนดโทษจำเลย และมาตรา 78 ก็ให้ดุลพินิจศาลที่จะบรรเทาโทษจำเลยได้ ฉะนั้นการสืบถึงความประพฤติดีของจำเลยจึงเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคดีเพื่อประกอบการใช้ดุลพินิจของศาล

(4) หน้าที่นำสืบก่อน ในคดีแพ่ง ศาลจะเป็นผู้กำหนดหน้าที่นำสืบก่อนให้แก่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดก็ได้ แต่ส่วนมากศาลจะให้ฝ่ายที่ภาระการพิสูจน์ในประเด็นสำคัญหรือมีภาระการพิสูจน์มากกว่านำสืบก่อน นอกจากนี้ คู่ความยังอาจตกลงกันให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดนำสืบก่อนก็ได้ ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 183 แต่ในคดีอาญานั้น โจทก์จะต้องมีหน้าที่นำพยานหลักฐานเข้าสืบก่อนเสมอ ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 174

(5) การชั่งน้ำหนักคำพยาน ในคดีแพ่ง ศาลมีอำนาจเต็มที่ในอันที่จะวินิจฉัยว่าพยานหลักฐานที่คู่ความนำมาสืบนั้นจะเกี่ยวกับประเด็น และเป็นอันเพียงพอให้เชื่อฟังเป็นยุติได้หรือไม่ ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 104 ฉะนั้น ถ้าพยานหลักฐานของฝ่ายใดมีน้ำหนักมากกว่า แม้จะยังไม่แน่นอนพอจะเชื่อได้ว่า ข้ออ้างฝ่ายนั้นเป็นความจริง ศาลก็อาจพิพากษาให้ฝ่ายนั้นชนะคดีได้ แต่ในคดีอาญา ศาลจะพิพากษาลงโทษจำเลยได้ต่อเมื่อแน่ใจว่ามีการกระทำผิดจริง และจำเลยเป็นผู้กระทำความผิดนั้น ถ้ามีความสงสัยตามสมควรว่าจำเลยกระทำผิดจริงหรือไม่ ให้ยกประโยชน์แห่งความสงสัยนั้นให้แก่จำเลย ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 227 วรรคสอง

6. พยานเดี่ยว – พยานคู่⁶

คำว่าพยานเดี่ยว – พยานคู่ มีปรากฏอยู่ในคำพิพากษาบางเรื่องในคดีอาญา ซึ่งศาลวินิจฉัยว่าพยานโจทก์น่าเชื่อถือหรือไม่เพียงใด ในคดีอาญานั้นถ้าเป็นไปได้โจทก์มักจะนำประจักษ์พยาน 2-3 คน มาเบิกความพิสูจน์ความผิดของจำเลยเพื่อให้ศาลเชื่อว่าจำเลยได้

⁶ ศ. โสภณ รัตนากร เรื่องเดิม หน้า 45

กระทำผิดจริง โดยปราศจากข้อสงสัยอันสมควร หากโจทก์มีประจักษ์พยานเพียงคนเดียว และไม่มีพยานอื่นประกอบ เมื่อจำเลยให้การปฏิเสธโอกาสที่ศาลจะไม่ลงโทษจำเลยมีอยู่มาก แม้โจทก์จะมีประจักษ์พยานหลายคน แต่พยานแต่ละคนเบิกความรู้เห็นเหตุการณ์คนละตอนกัน พยานแต่ละคนก็เป็นพยานเดี่ยว มีน้ำหนักน้อยกว่ากรณีที่ประจักษ์พยานตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปเบิกความอันยืนยันถึงเหตุการณ์ตอนเดียวกัน ซึ่งเรียกว่าพยานคู่ เพราะพยานโจทก์ 2 คนที่เบิกความเรื่องเดียวกันนั้น ถ้าคำเบิกความของพยานไม่เป็นความจริงฝ่ายจำเลยย่อมมีโอกาสถามค้านให้เห็นความแตกต่างของคำเบิกความในข้อสำคัญได้ แต่หากโจทก์นำสืบพยานเพียงคนเดียว พยานตอบคำถามค้านของฝ่ายจำเลยอย่างไรก็ยากที่จะตรวจสอบว่าไม่เป็นความจริง ฉะนั้นถ้าปรากฏว่ามีผู้รู้เห็นเหตุการณ์หลายคนแต่โจทก์ปิดบัง หรือไม่ยอมนำพยานบางคนมาเบิกความโดยไม่มีเหตุผล คงนำพยานคนเดียวมาเบิกความเกี่ยวกับเหตุการณ์แต่ละตอนก็อาจก่อให้เกิดความสงสัยแก่ศาลว่าจำเลยไม่ได้กระทำผิดก็ได้

7. พยานนำ – พยานหมาย ⁷

พยานนำ – พยานหมาย เป็นคำที่ใช้กันอยู่ในระหว่างผู้ดำเนินคดีในศาล อันได้แก่ ทนายความ อัยการ และศาล พยานนำหมายถึงพยานบุคคลที่คู่ความฝ่ายที่อ้างไม่ว่าโจทก์หรือจำเลย ไม่ว่าในคดีแพ่งหรือคดีอาญา เป็นผู้นำพยานนั้นมาเบิกความที่ศาลเอง ส่วนพยานหมายนั้นเป็นพยานที่ศาลออกหมายเรียกให้มาเบิกความที่ศาล อาจเป็นการออกหมายโดยคู่ความขอให้ออกหรือเป็นพยานศาลที่ศาลมีหมายเรียกมาเองก็ได้

โดยปกติเมื่อราษฎรเป็นโจทก์หรือจำเลย เขาย่อมขอร้องให้ผู้รู้เห็นเหตุการณ์ซึ่งบางกรณีก็เป็นเพื่อนฝูง ญาติมิตรของตนเอง มาเป็นพยานให้ เขาย่อมนำพยานนั้นมาศาลโดยช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินทาง และติดต่อนัดหมายเรื่องสถานที่และเวลาที่จะไปเบิกความกันเอง ไม่ต้องขอให้ศาลออกหมายเรียกให้ผู้ที่ยังอ้างเป็นพยานมาเบิกความ เพราะผู้ที่รับหมายศาลอาจตื่นตกใจ หรือมีที่ทำไม่เป็นมิตรกับผู้ขอให้ออกหมายเรียกได้ แต่ถ้าผู้ที่ไม่ให้ความร่วมมือไม่ยอมไปศาลก็เป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องขอให้ศาลออกหมายเรียกบังคับให้

⁷ ศ. โสภณ รัตนากร เรื่องเดิม หน้า 45

พยานไปศาล ถ้าพยานขัดขืนก็จะถูกศาลออกหมายจับได้ สำหรับพนักงานอัยการผู้เป็นโจทก์
ในคดีอาญาโดยปกติจะขอให้ศาลออกหมายเรียกพยานมาศาล